

Petdeset let pozneje

Kaj smo (bili)? Kam potujemo?

*Ob petdesetletnici zmage nad fašizmom, ki je eno najbolj epohalnih dejstev našega stoletja, se tudi slovensko občestvo evforično in travmatično sprašuje, kje in kaj smo v tistem zgodovinskem trenutku bili, kam se danes, tudi kot dediči tistega časa, usmerjamo. Slovensko zgodovinsko pisje je nemočno, ne zmore ponuditi pravne podobe naše preteklosti, ki jo po petdesetih letih oživljamo vse bolj **per negationem**, obsojajoč drug drugega, z vse večjim sovraštvom do živih in mrtvih.*

23. februarja letos je bil v Mariboru simpozij, ki je poskušal ugotoviti, kakšne so bile (se nam danes zdijo?) »kulturne in moralne« razsežnosti slovenskega NOB. V pričujoči številki objavljamo tri prispevke po vrstnem redu, kot so jih brali na simpoziju.

Ur.

Ciril Zlobec

JE KOLEKTIVNA MORALA LAHKO NEPOLITIČNA?

Vsi prevratni ali kakorkoli eksistencialno zgoščeni trenutki v zgodovini naroda so skoraj praviloma past, tudi ko se jih loteva zgodovina. To potrjuje tudi naš čas, ko se v oceni preteklosti, zlasti let 1941–1945, ki so tudi predmet razprav našega srečanja, razhajamo ne manj kot v preteklosti. Ta misel, ki jo sam v sebi občutim kot izkušnjo, naj bo hkrati tudi opravičilo za subjektivnost mojega razmišljanja, čeprav se zavedam, da sleherna subjektivnost, tudi moja današnja, hoče biti objektivna, je polemična do drugih ali se poskuša dvigniti nadnje, stopa, skratka, v kaotično prizadevanje mnogih za prevladujočo, če ne že za eno samo objektiviteto.

Bil sem udeleženec NOB v letih, ki so za oblikovanje človekove osebnosti odločilna: še nisem imel dvajset let, ko se je vojna končala, s sedemnajstimi pa sem odkril, da je NOB tudi moja možnost in moja zavezanost temu gibanju moja nacionalna dolžnost. Dolžnost, torej bolj ali manj ozaveščena moralna pozicija. V tej intimni poziciji, ki se mi je zdela tudi obča, ko se je tudi moja osebna možnost vključevanja v zgodovino akcijsko in moralno popolnoma prekrivala z občutkom, da

sem ne samo voljan, ampak tudi dolžan stopiti prav na to pot ne glede na tveganje, ki je ves čas vsebovalo tudi moje lastno življenje, se je sama po sebi oblikovala in osmišljala tudi moja totalna pripadnost gibanju. V dobrem in slabem, bi danes rekli. Najbrž pa so bile tudi razmere take, da je bila prostovoljno brezpogojna pripadnost gibanju že kar *conditio sine qua non*, sleherni odmik ali celo drugačnost pogledov in občutij bi pomenil dvojno izdajstvo: najprej v samem sebi, potem še v odnosu do nove, šele nastajajoče skupnosti, ki je svojo podobo videla bolj v prihodnosti kot v številnih, tudi kriznih trenutkih razmišljanja o njej. V tem brisanju razlik ali točneje: v tem prostovoljnem samoodpovedovanju razlikam, ki se je kazalo prav kot moralna drža, se je NOB kot konkretna akcija z jasnimi cilji in tekočimi, vsakodnevni angažmajem spajal z revolucijsko moralo. In tu je najbrž prvi razlog današnjega zgodovinskega nesporazuma: takrat je bila takšna morala zame, osemnajstletnika, na Primorskem, iščočega iz fašističnega mraka pot k luči, idealiteta, za najvišje vodstvo pa najbrž ideologija, politična taktika.

Tako se nam danes nujno zastavlja ali bi se nam moralo zastavljati vprašanje: Kakšno je bilo resnično, tudi zgodovinsko, če hočete, vedenje naroda v vojnih letih, ali še bolj konkretno: Kaj je bilo, prav z moralnega stališča, prevladujoče, spontanost množic ali politične ambicije vodstva, čeprav bi bil seveda zelo naiven, če bi mislil ali celo trdil, da ti dve kategoriji nista bili najtesneje povezani med seboj, druga od druge odvisni, celo druga drugi pogoj.

In zadrega zgodovine, predvsem pa naših čustvenih, tako ali drugače prizadetih vračanj v leta NOB, revolucije, kolaboracije, zaporov, taboriščnih trpljenj in preizkušenj, likvidacij in pobojev, osvoboditve, je, po mojem, prav v tem, da polemično odbrani del, resnično *pars pro toto*, prikazujemo kot celoto, kot splošno, kot edino ali vsaj kot prevladujoče, kot tisto, kar nas še danes v naših notranjih odnosih usodno določa. Do skupnega imenovalca se ne moremo in ne moremo dokopati, tudi zgodovina ne, vsem dokazovanjem navkljub ostajamo dva bregova, struga, ki nas loči, je zmerom globlja, prepadna.

Tudi sam se po petdesetih in več letih sprašujem, kaj se je takrat dogajalo z mano, kakšen sem bil sam v sebi in v odnosu do časa in ljudi iz svojega in nasprotnega tabora. To so seveda moje meditacije, najbrž nezanimive za druge, pa še v meni samem bolj literarno rekonstruirane kot avtentično obnovljene, tudi sam v sebi postajam, kot sem v neki pesmi napisal, samo še zgodba. Doživljajska strast, v meni in drugih, ni več tedanja, pristna, usodna, ampak današnja, lahko ji rečemo kar ideološka, ker gre za naše današnje nezadovoljstvo, sklicevanje na preteklost v tem nezadovoljstvu pa postaja politična metafora, prava *licentia poetica*, uporabljiva in uporabljana *ad usum delfini*, po današnji potrebi in koristi, torej konec koncev vendarle predvsem in zmerom bolj ideološka.

Te dni je spet veliko govora o kulturi kot o nihajoči konstituenti slovenskega naroda, čeprav je pri tem veliko neuporabne romantike. Pri vsem tem pisanju, govorjenju in iskanju akcijskih možnosti nikakor ne moremo iz začaranega kroga: bolj kot se trudimo za avtonomnost kulture, bolj jo povezujemo s politiko. Pogosto celo tako nesramežljivo, da kultura sama postaja politika, toda niti ne nacionalna, ampak samo ena izmed mnogih in praviloma neučinkovitih slovenskih politik našega časa. Je v takšnem kontekstu sploh možen pogovor o morali, ki naj bi imela svoj dom v kulturi in jo iz njega žarčila v ves slovenski prostor? Znana je ugotovitev, vsaj pesniška, če ne znanstvena, da je hipertrofiran govor o čemerkoli predvsem znamenje, da prav tega, o čemer toliko govorimo, med nami ni ali da ga je vsaj premalo. Že zdavnaj pokojni pesnik Branko Miljković, samomorilec, se je spraševal, ali bodo sužnji, ko bodo osvobojeni, še znali peti o svobodi? Če to, ne brez logističnega

nasilja, aktualiziram, bi se lahko vprašal: Ali lahko danes, v kaosu vsakršnih moralnih norm in odnosov ali vsaj parcialnih, strankarskih moral, lahko kredibilno govorimo o morali, moralnih pobudah in dejanjih pred petdesetimi leti, v času, ki je bil vse prej kot normalen in je v njem morala občestva, resnična ali samo deklarativna, prevladovala nad individualno? Kolektivna morala, tudi ko jo člani občestva sprejemamo prostovoljno, iz notranje potrebe in iz prepričanja, je vendarle neke vrste nasilje, bolj, če smo čisto natančni, moralna pozicija kot pa morala sama. Poučen primer so poslanske razprave v Parlamentu, ki ne rešujejo ničesar, ampak samo prilivajo olje na ogenj. Če naj bom nekoliko ciničen, čeprav samo na videz, bi dejal, da drugače tudi ne more biti, saj s stališča današnjih parcialnih, strankarskih moral ni mogoče formulirati neke kolektivne, še huje: bipolarne, med seboj izključujoče se morale iz naše preteklosti, ki ni danes nič manj travmatična, kot je bila takrat, ko se je dogajala. Zato vse pogosteje iz stiske porojen klic, naj se o preteklosti izreka zgodovina. Izreka – tako razumem ta klic, če naj bo odrešilna – brez moraliziranja, brez moralnih ocen preteklosti z moralnimi vzorci naše današnje, ne samo pluralne, ampak že kar sovražno strukturirane družbe.

Prav v tem klicu na pomoč zgodovine, ki se v slovenskem prostoru kaže kot povsem iluzoren, mi že nekaj dni sili v misel ohrabrujoča posebnost, ki bi lahko bila zgled tudi za nas, spominske svečanosti ob petdesetletnici uničujočega bombardiranja Dresdena. Uničenje arhitekturno enega najlepših evropskih mest, okrog 30.000 pobitih civilistov je z današnjega vidika nedvomno barbarsko dejanje. In vendar nobeden, ne predsednik nemške republike ne predsednik vlade ni ob tej priložnosti govoril o morali, ni je klical v današnji premislek, da bi v njenem imenu za »barbarsko dejanje« obsodil Churchilla, ki je dal ukaz za prav takšno bombardiranje, niti zavezniške vojske, ampak sta se oba, v imenu današnje civilizacije, samo spoštljivo poklonila tragičnemu dogodku in njegovim žrtvam. Smo Slovenci zmožni takšne drže? Biti globoko moralni brez sklicevanja na moralo? Tragična misel v meni me že dolgo in zmerom bolj gloje: nobenega dvoma ni, da so bili v letih 1941–1945 naši največji sovražniki okupatorji: Nemci, Italijani, Madžari. Danes nam še na misel nam ne pride, da bi jih neodpustljivo spominjali na zločine, ki so jih brez posebnih moralnih zadržkov počenjali pri nas, še več: kar trudimo se, in prav je tako, kako bi bili z njimi v najbolj prijateljskih odnosih. Ali je res, da znamo odpuščati vsem, samo sami sebi ne? Smo res prav sami sebi največji, vsak dan bolj nepomirljivi sovražniki, čeprav v Sloveniji ne bi bilo ne partizanstva ne domobranstva, če ne bi bilo prej okupacije. Prek vzroka smo šli lahkotno, ob posledični reakciji nanj, kakršnakoli je že bila, pa še kar naprej krvavimo. Je to naše sovrašтво do samih sebe pogojeno z občutkom, da nismo zmožni pozitivnih dejanj, s katerimi bi se potrjevali sami v sebi in pred svetom?

To, kar se dogaja med nami vse od ponesrečenega, čeprav plemenito zamišljenega poskusa narodne sprave julija 1990 v Rogu, še zlasti pa v zadnjem času ob polemikah, kako proslaviti ali sploh ne proslavljati, skupaj z vsem svetom, z nekdanjimi zmagovalci in premaganci, petdesetletnico zmage nad fašizmom, je že simptom hude nacionalne bolezni: čeprav smo bili v oboroženem spopadu prvikrat v zgodovini zmagovalci, se pomemben del naroda travmatično sprašuje, ali ni bila ta zmaga na Slovenskem takšna, da jo moramo obžalovati. Pred nami se odpira strašen paradoks: narodi, ki so osramotili človeštvo s fašizmom in nacizmom in sprožili drugo svetovno vojno z vsemi in vsakršnimi posledicami, tudi na Slovenskem, bodo v imenu zgodovinskega cankarjanskega »prebujenja in pomlajenja«, vsaj na ravni vsak svoje državnosti, praznovali brez moralnih zadržkov obletnico zmage nad fašizmom, Slovenci pa si bomo ob njej spet skočili v lase in še bolj poglobili, v imenu

morale in etike, sedanji razdor med nami. Človek bi se ob tem moral vprašati: Kje so slovenski sociologi, da bi razumeli in pojasnili to tragično slovensko zgodovinsko sfingo!

Poznam ugovore: slovenski NOB ni bil to, za kar se je deklariral in kar mu priznava evropska zgodovina, ampak krvava revolucija. To, kar nameravam povedati v tej zvezi, ni odgovor, zlasti pa ni odgovor tistim, ki si ga ne želijo, je pa dovolj tehten argument – in s tem se vračam na začetek tega razmišljanja in ga tudi končujem – namreč: vsaj zase najdem odgovor v slovenski poeziji odpora, ki je ena najbolj obsežnih in indikativnih v tedanji okupirani Evropi. Še enkrat sem prelistal bolj verzni kot pesniški material, ki ga je na to temo zbral s svojimi sodelavci akademik dr. Boris Paternu, in tehtal v njem oba motiva: narodnoosvobodilnega in revolucijskega. O revoluciji skoraj ni sledu, kolikor se sploh oglašča, je podrejena NOB in je socialno, ne pa ideološko motivirana. In v tem velikanskem opusu domala nepregledne množice pesnikovalcev je spontanost navdiha prevladujoča, skoraj edini vzgib, ki tudi in celo predvsem v anonimnih avtorjih obeh spolov in vseh socialnih slojev dviguje nepesnike v pesniški govor. Še bolj značilen je primer antologije *Kri v plamenih* (uredili so jo Filip Kumbatovič, Cene Vipotnik in Jože Kastelic), ki je izšla v času (1961), ko je bila revolucija in vse, kar je mogoče z njo povezati, zelo v čislih. Antologijo uvajajo pesmi iz obdobja med svetovnima vojnama, simbolno zbrane pod naslovom Rdeči atom, po Kosovelu, in te pesmi so ali naj bi bile socialno revolucionarne; ko pa v ta lok socialno angažirane pesmi vstopi partizanska poezija, potisne socialno, politično, revolucionarno pesem v drugi in tretji plan, kolikor je sploh ne izloči nedvoumno narodnoosvobodilna pesem. Obe tidve pesniški ponudbi sta zanimivi tudi zato, ker gre prvi za spontanost pesniške spodbude pri anonimnih avtorjih, v drugem primeru pa imamo opraviti samo s priznanimi pesniki od Bora do Antona Vodnika, torej za poezijo, ki ji še zmerom pripada prilastek umetnost.

Če drži ponavljajoča se trditve, da je slovenska kultura, in v njenem okviru literatura še posebej, določala zavest in pota slovenskega naroda skozi najbolj težavna obdobja našega bivanja, bo najbrž prav tako res, da se tudi temeljna razpoloženja naroda v takih obdobjih najbolj zrcalijo prav v kulturi. Lahko torej rečemo, z mislijo na našo partizansko liriko, da je slovensko odporiško gibanje predvsem narodnoosvobodilno in da sodi, glede na specifiko naše usode, v nacionalni in obči zgodovini, med velika dejanja, ki postajajo vse bolj last tudi tistih, ki jih, zazrti v naše današnje razprtije, sramotijo ali celo zanikajo.

In Slovenci nimamo v svoji zgodovini prav veliko dejanj, ki bi se po svojem pomenu in dokazljivem uspehu lahko kosala z NOB. Samo samomorilska filozofija si lahko prizadeva za nasprotno.

Ne bodimo, tudi ne samo v enem svojem delu, kot tisti frankistični general, ki je pred velikim humanističnim filozofom in pisateljem Unamunom in njegovimi študenti fanatično, ljudomrzniško vzkliknil: *Živela smrt!* Če kdaj, se moramo zdaj, ko imamo svojo državo, brez pomisleka izrekati za življenje. Samo takšna pozicija je moralna in etična.

Tudi ob petdesetletnici zmage nad fašizmom.

Ob tem konkreten predlog: dosedanje razprave so pokazale, da na Slovenskem ni nobenih možnosti za skupno, nepolemično praznovanje petdesetletnice zmage nad fašizmom, zato je nujen kompromis: *državno* praznovanje zmage pravzaprav sodi v razumno, evropsko politiko slovenske države, hkrati pa naj bi Cerkev, ki je v zadnjem času najbrž tudi predmet manipulacije, počastila z vrsto komemorativnih prireditev *vse* žrtve brez izjeme; poleg že napovedanih komemoracij v Rogu, Tehar-

jah, v Ljubljani in drugod, naj bi bile z aktivno udeležbo Cerkve podobne obredne komemoracije tudi na Urhu, v Gramozni jami, v celjskem Starem piskru in še kje, kajti samo neprisiljena in nevsiljena ločitev pietetnega in političnega lahko pomiri današnjo slovensko strankarsko sovražno razdraženost, ki ne sme biti naša državna, če je že nacionalna in družbena, identiteta, ko se s tolikšno muko prebijamo do praga nove evropske hiše.